

A földreform, mint az utóbbi évek jelentősége, különös tekintettel Magyarországra.

Ifj. Deseő Anlal előadása.

I.

Bevezetés.

Az a kapcsolat, amely a mezőgazdaságilag hasznosított föld és az azt megművelő ember közt fennáll és amely megmutatja, hogy kik részesülnek a föld tulajdonában, használatában, gyümölcseiben akár, mint tulajdonosok, bérlők, vagy bér munkások stb. a mainál nyugalmasabb időkben is állandó alakulás képét mutatja. A birtokrend változását előidéző számtalan tényező között elegendő egy régi megszűnése, gyengülése vagy erősödése, egy egészen új tényezőnek bekapcsolódása ahhoz, hogy a birtokmegosztás képe módosulást szenvedjen. Míg a háború előtt ennek forrásait különösen a szabad birtokforgalom (adásvétel, csere, ajándékozás), a végrehajtás s a halál esetében beálló örökösödés képezték s az államnak mérsékelt és inkább közvetett befolyást biztosított ezekre egyrészt a mindenkori agrárpolitika (hitelpolitika, értékesítési politika stb.), másrészt az örökösödési jog szabályozása, addig a háború után a fenti másodlagos tényezőkkel szem-

ben előtérbe nyomultak azok a közép- és kelet Európában megindított állami birtokpolitikai akciók, melyek úgyszólván egy-két év alatt sok millió katasztrális holdnak új kezekbe való jutását eredményezték.¹

A történelem tanúsága szerint a legtöbb háborút birtokreform követte. Egy olyan háború nyomán tehát, mely úgyszólván az egész világot lángba borította, mely Középeurópa rendjét sarkából csaknem kifordította, szükségképen be kellett következnie a régi agrár alkotmány gyökeres átalakulásának. A politika mindig társadalmi érdekek és erők küzdelmének eredménye. Annak a kornak politikája, melyben ezeknek az erőknek eltolódása, sőt majdnem mindenütt szerepcseréje állt be, úgy a nemzetek belső életében a szociális feszültség fokozódása folytán, mint az egyes nemzetek között nem fejlődhetett más irányban, mint amerre azt a beálló eltolódások sodorták. Itt egy forradalom, ott egy újonnan létesült állam, amott egy győzelmes annexió, nálunk pedig egy társadalmi felfordulás után kívánatos restauráció hozta magával azt a törekvést, melynek célja volt nagy tömegeknek a föld javaiban való részesítése.

Oroszország.

Abban az országban, ahol a régi államszervezet helyébe egy egészen új lépett, volt a legerősebb az a hatás, melyet a tömeg psziché a politikára s erre mint a birtokeloszlás egyik tényezőjére, a birtok-politikára gyakorolt. A legtöbb forradalom átmenetében megtalálunk két állandó komponens

¹ Sebess szerint: (Az új agrárdemokráciák.) Észtországtól lefelé Bulgáriáig a Középeurópai legújabb birtokpolitika kb. 20-22 millió hektárt juttatott kisbirtokosok kezére.

elemet. A reálpolitikai erők, melyek a nekik nem megfelelő társadalmi keretek szétrobbantására törek-
 szenek, szövetkeznek ezekben a racionalista gondol-
 kodás termékeivel az a priori ideálokkal. A forra-
 dalmi erők szárnyain emelkednek ki ezek az ideálok
 a tudósok laboratóriumának élettelen levegőjéből, de
 minél inkább előre halad a forradalom, s ez egyben
 minden forradalom tragikuma is, annál inkább felül-
 kerekednek a reálpolitikai erők, érvényesül a tömeg
 sokszor nyers, brutális hatalma és annál inkább tisztulnak le,
 lassan de biztosan a kitűzött célok, az ideálok. Érdekesen illusztrálja ezt az orosz forradalom
 birtokpolitikájának sorsa. Mig az 1918. évi alap-
 törvény a föld állami tulajdonát mondja ki, az orosz
 paraszt végrehajt egy individualista birtokpolitikát
 saját céljainak szolgálatában saját felelősségére. Ott,
 ahol túlnyomóan parasztgazdaságok foglalták el a
 község határát, a birtokrend változatlan maradt. Ahol
 az 1910-ben elkezdett Sztolypin-féle reform érvény-
 ben hagyta az orosz faluközösség régi formáját a
min, ott ennek bizonyos fokig kommunisztikus szer-
 vezetét is szívesen eltűrik, de túlnyomóan nagybir-
 toki vidékeken legnagyobbbrészt a latifundiumoknak
 felosztása következett el s igen kis számban maradtak
 csak nagyüzemek, részben állami felügyelet alatt álló
 kezeléssel (nem kommunisztikus, hanem arisztokra-
 tikus munka alkotmánnyal részben mint munkás-
 termelő szövetkezetek). Ezeknek száma azonban Simon
 Zagorszky¹ szerint évről-évre csökkent. Méltán mondja
 Max Sering,² hogy az orosz forradalom egy teljesen
 individualisztikus birtokrend megalapozásában túl-
 szárnyalta még a francia forradalom birtokpolitikai
 eredményeit is.

¹ Idézve L. Brentano Agrarpolitik-jából.

² Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarverfassung.

Észtország.

Az Oroszországban ily magasra lobbanó lángok átcsaptak a szomszédos államokra is. A balti tartományokból kialakult észti köztársaság és Lettország jártak el legradikálisabban. Észtországban egy 1919. évi törvény¹ mondja ki az összes földesúri, lovagi birtokok kisajátítását és a gazdasági élő és holt leltárral együtt állami tulajdonba vételét. A régi tulajdonost kártalanítás csak a leltárért illeti az 1914. évi átlagárak alapján. A föld értékének megtérítését egy későbbi, de ezideig még meg nem hozott törvényre bízták.

Az így kisajátított területek örök és idői bérletek alakjában osztatnak ki a földműves lakosságnak. Az észti köztársaság polgári alapon áll, harcban van a kommunistákkal; hogy mégis ilyen csorbát ütött a magántulajdon intézményén, azt a nemzetiségi ellentét teszi érthetővé, mely a lakosság és a lovagi birtokososztály között fennáll. Ez utóbbi osztály évszázadokon át máig megőrizte német nemzeti jellegét. Birtokai az egész ország területének több mint felét foglalták el. Hatalma erős volt. Kezében tartotta a háború előtt is az akkor orosz fennhatóság alatt álló tartománynak közigazgatását és bírói hatalmát. Századokon keresztül ért, a faji ellentéttel erősített osztályérdek ellentét e két egymással szemben álló társadalmi réteg között, míg végre a német imperializmus érvényesülésében konkludált, hogy örök időkre megoldását hozza meg ennek az osztályharcnak. A német megszállás idejében Frigyes Adolf meklenburgi hercegnek szánták az észti hercegséget s az országnak gyéren lakott területeit német telepésekkel szándékoztak benépesíteni. A lovagi birtokosság ezt a tervet támogatta s így a német hadsereg kivonulása után az önrendelkezési jogát visszanyerő bennszülött

¹ G. E Luiga Die Neue Agrarverfassung in Eesti. Dorpat 1924.

lakosság halálos ítéletének tette ki magát. Több mint kétmillió hektár kerül kiosztásra s ennek részleges eredményeképpen 1922-23-ban az ország 68.7%-át foglalták már el kisgazdaságok, szemben az 1920/21 -ik években mutatkozó 38.2 %-al.¹

Finnország.

Sokkal mérsékeltebb a Finn állam birtokreformja. Az 1922. évi u. n. lex Kallio² a birtokpolitika céljaira első helyen az állami birtokokat, második helyen a szabad vétel útján szerzett területeket jelöli meg, s csak végső esetben nyúl a kisajátítás jogához. Ez az intézmény azonban csak a kétszáz hektárnál nagyobb szántóföld területtel bíró üzemeket érinti és csupán akkor, *ha igénybevételük a többtermelés érdekét nem sérti*. Viszont kisebb birtokok is megválthatók, ha nem önkezelésben vannak s rajtuk nem folyik ok-szerű *gazdálkodás*. Állami támogatással földet csak az igényelhet, aki fölszereléssel rendelkezik és támogatásra rá is szorul.

Lengyelország.

A lengyel törvényhozás is hozzájárult a birtok-rend reformjához 1920. évi törvényével.³ Az állam és a közintézmények birtokain kívül kisajátítás útján szerzi meg a szükséges földterületet. Minden 180 ha-nál nagyobb birtok kisajátítható, de városok mellett ez a mentesítési maximum 30, ipari körzetekben 60 ha-ra száll alá, viszont a keleti részeken 400 ha-ra emelkedik. Kártalanítás a birtok értékének csak a felét biztosítja, sőt ebből még a nagysággal progresszíve emelkedő levonások történnek egy a

¹ A Warep Die neue Landordnung.

² Landreform in Finnland. Helsingfors.

³ Informations Sociales Vol. XI No, 12,

katonák és a hadirokkantak telepítésére fordítandó alap képzése céljára. A szakirodalomban ennek a birtokpolitikai akciónak nemzetiségi jellegét is ki-domborítják,¹ amit különben a keletnémetországi telepesek kiűzése is bizonyít. 1922-ig 369.900 ha-on 3271 üzemet létesítettek.²

Csehország.

A cseh birtokreform alapját képező törvény szerint senki sem rendelkezhetik szabadon 150 hektár szántó, illetőleg 250 hektár földbirtoknál nagyobb területtel. Ezek felett a földbirtokhivatal disponál, minden évben kijelölve a felosztandó birtoktesteket. A kisajátítás az 1913-15. évek átlagárai alapján kiszámított kártalanítással jár együtt. Hivatalos adatok szerint 3.9 millió ha földet bocsátottak a földbirtokhivatal rendelkezésére és a végrehajtás eddigi ütemére jellemző az, hogy a 10 ha-ig terjedő birtokok tulajdonosainak száma 76.4%-kal nőtt.¹ A nagybirtokok felosztásánál nagyobb részt németek és magyarok járnak rosszul, csehek és tótok ellenben jól. A reform majdnem ingyen földeknek kiosztását jelenti és nem szorítkozik kizárólag új törpe és kis-birtokok létesítésére, hanem az u. n. maradék birtokokban egy nemzeti birtokos középosztálynak alap-jait is megveti.

Románia

Románia birtokreformja³ szintén a faji szupremációért vívott élet-halál küzdelemnek eszköze. A kisajátítás intézménye itt úgyszólván korlátlan, 500 holdig mindig, 200 holdig is, de bizonyos esetekben

¹ Informations Sociales Vol. XI. No. 12.

² Ewald Kulschewski Die polnische Agrarreform. Archiv F. Innere Kolonisation Ig 1925. – Jakob Guelin Die polnische Agrarreform u. o.

³ Sebess: Ujrománia földbirtokpolitikája Erdélyben.

10 holdig leszállhat. A nemzetiségi célzatnak leg-eklatánsabb bizonyítéka az, hogy míg Erdélyben a kártalanítás az 1913/15. évek átlagárai alapján történik, addig a régi Romániában ennek kiszámítására alapul az 1916-18. évek földárát veszik. A mértéknek egyenlőtlenségét még inkább fokozza a végrehajtásnak teljes önkényessége. Romániában ezideig több mint 5 millió ha-t osztottak ki a reform során.

Jugoszlávia.

A jugoszláv birtokreform céljára eddig kb. 2 millió kat. holdat használtak föl. Az ebben foglalt 850.000 holdnyi szántóból csak a Bácskában parceláltak 227.000 holdat. A reform nagyarányú telepítéssel van kapcsolatban.

Németország.

A legújabb német birtokpolitika alapját képezi az 1919. birodalmi telepítési törvény.¹ A reform céljainak szolgálatában állanak: 1. a terméketlen területek, melyeket az e célra fordított tőke segítségével művelhetővé akarnak tenni, 2. az állami dominiumok, 3. az elővásárlási jog, melyet a törvény szerint az állam minden 25 ha-nál nagyobb forgalomba kerülő birtokra gyakorolhat, 4. a kisajátítási jog, mely kiterjed a háborús szerzeményekre, a húsz éven belül gazdát cserélt ingatlan birtokokra, azonkívül a 100 ha-on felüli birtokokra oly körzetben, ahol azok a terület 10%-ánál nagyobb részt foglalnak el, de azoknak csupán $\frac{1}{3}$ részéig. A törvény végrehajtásától több mint 2 millió ha betelepítését várták, 1924-ig azonban csak 10.000 új üzem keletkezett 10.000 ha területen.

¹ Skalweit Agrarpolitik.

Középeurópában az említett államokon kívül birtokreformot hajtottak még végre Livland, Bulgária, Magyarország.¹

Összefoglalás.

Annak a nagyszabású átalakulásnak, melyen Közép- és Keleteurópa agráralkotmánya átment, mélyreható következményei lesznek úgy Európa gazdasági viszonyainak fejlődésére, mint Európa politikai jövőjére. A földreformok gazdasági hatása nagyban véve már mutatkozik abban a körülményben is, hogy azok az agrárországok, melyek a világháború előtt gabonát exportáltak, ma majdnem kivétel nélkül inkább gabonát importáló államokká lettek. Érdekes megfigyelni, hogy ez az eltolódás annál merevebben érvényesül, minél radikálisabb volt valamely ország birtokreformja.² Ott van pl. Oroszország, mely a világháború előtt kb. 60 millió q gabonát vitt ki, a világháború után majdnem 2 és fél millió q-át importál; vagy Románia, melynek kivitele 12 millió q-át tett ki, s ma területének mérhetetlen megnövekedése dacára csak 600.000 q-t exportál. A magyar birtokreformnak bölcs mérsékeltisége nyilvánul meg abban a körülményben, hogy gabonakivitelünk nem csökkent nagyobb arányban, mint az egész országnak területe megcsönkítésünk folytán. Az észt birtokreform hívei ugyan azt állítják, hogy ennek végrehajtása a termelés érdekeinek is javára vált,³ mert hiszen utána a bevetett terület nagyobb lett, a mezőgazdasági termények kivitele, az állatok száma erősen megnőtt. Ez a jelenség azonban magyarázatát találja abban, hogy az ország egyike a leggyérebben

¹ Lásd Máté Imre: e füzetben megjelent értekezését.

² Sebess: Az új agrárdemokráciák.

³ Warep i. m

lakott államoknak Európában¹ s régi birtokai sem állottak a technikai megművelés magas fokán, minek következtében itt a földnek kis üzemekben való hasznosítása a réginél viszonylag intenzívebb megművelést vonhatott maga után. De pl. Oroszország híres fekete földjének (Csernazjom) honában sok intenzíven kezelt cukorrépat termelő és gabonát exportáló nagybirtok esett a reform áldozatául.

Kevesebb biztonsággal következtethetünk a legújabb középeurópai birtokpolitika politikai hatásaira. Mi magyarok, kiknek teste ennek nyomán száz sebtől vérzik, örömmel látnánk, ha a körülöttünk levő államok nemzeti birtokpolitikája balul ütne ki. De azt hisszük, hogy a bolsevizmus veszedelmével szemben ellenállásra képesebb védőbástyát nem építhetett volna magának a nyugati kulturközösség, mint a családi tűzhelyeknek ezreit és százezreit, melyeknek kemény és évszázadokkal dacoló védőfalai sikerrel vissza fogják tartani a veszélyben lévő nyugati kultúra ellen irányzott keleti támadásokat. S ha e mögött a gát mögött megerősödik az európai civilizáció, megerősödik a magyar nemzet is, akkor könnyebb lesz előre látni abba a jövőbe, mely ígéri számunkra azt, hogy ismét miénk lesz a magyar földnek az a része, amelyen idegen fajok osztozkodnak.

II.

Georgeizmus.

A legújabb kor birtokpolitikai gondolkodását több elméleti és gyakorlati irány gazdagította. Az első, mellyel foglalkoznunk kell, a georgeizmus. Képviselői Henry George, Damaschke Stamm, Flührsheim stb., nálunk Pikler J. Gyula. E felfogásnak kiindulási pontja az, hogy a föld minden gazdasági tevékeny-

¹ Sering i. m.

ség alapja s az emberi szükségletek céljaira hasznosítható anyagok főforrása lévén, igazságtalan a társadalomnak az a berendezkedése, mely ennek tulajdonjogát egyesek számára leköti, mintegy monopóliummá teszi. E megállapítást a klasszikus iskolának a földjáraadék állandó emelkedéséről vallott nézete lendítette tovább.¹ Mert ha áll az, hogy az emberiség szaporodásával a mezőgazdaságilag művelt föld értéke az emelkedő földjáraadék képében nőttön-nő, akkor a föld tulajdonosai érdemtelenül egy olyan érték-növekedéshez jutnak, mely épp úgy a közösséget illeti, mint a gazdasági tevékenység alapja: maga a föld. Ismertesse tehát el az állam a földjáraadékra való jogát a föld birtokosaival egy reájuk kivetett földadó alakjában épp úgy, mint jogát arra az érték-növekedésre (unverdienter Wertzuwachs), mely a népesség szaporodásának eredménye és a földtulajdonosok eddigi jogtalan gazdagodásának forrása.

Elméleti bírálat.

A föld alapvető gazdasági fontossága kétségbe vonhatatlan, de annak kollektív vagy egyéni tulajdona már nem elvi, hanem célszerűségi kérdés; mert valamely jószág, vagy jószágforrás elsőrendű fon-

¹ Ricardo mutatott rá, hogy a népesség szaporodása együtt jár a mezőgazdaságilag művelt föld kiterjesztésével. Kezdetben a jobb és könnyebben művelhető földeken folyik a termelés, de az emberiség szaporodása szükségessé teszi a rosszabb és nehezebben művelhető földek felhasználását is. Itt a termelési költségek nagyobbak, a létrehozott termékek drágábbak. Mivel azonban a termelvények ára a jelentkező szükségletekhez igazodik s ezeknek teljes fedezéséhez a rosszabb és nehezebben művelt földek termelvényei is szükségesek, a könnyebben művelhető és jobb földnek tulajdonosai egy különbözeti premiumhoz jutnak s ez a különbözeti földjáraadék. Mivel az emberiség állandóan szaporodik, párhuzamosan mindig rosszabb és nehezebben művelhető távolabban fekvő területekre kell kiterjeszteni a termelést

tossága még nem vonja szükségképen maga után annak közös tulajdonát, különösen akkor, ha egyéni birtokbavétele a szükségletkielégítésnek vele kapcsolatos módját illetőleg jobb, olcsóbb, eredményesebb. Amikor a föld bővében volt még az emberiség, senkinek sem jutott eszébe annak egy részét magántulajdonba venni, mert bárki bárhol földhöz juthatott törzsének vagy nemzetségének birtokán belül. De mihelyt relativ túlnépesedés állott be, a föld nem lévén szaporítható, annak eltartási kapacitását csak a külterjes állattenyésztésről a földművelésre való áttérés által emelheték. Ezzel a változással pedig kapcsolatban állott a földnek egyéni birtokbavétele.¹ Ettől az időponttól kezdve pedig a földművelés nem más, mint folytonosan visszatérő tőke és munkaáldozatnak befektetése a talajba. Vannak területek, melyeknek terméketlenségét teljesen az emberi munka és tőke szüntette meg, s épp ezért itt a természet közreműködésére eső földjáraadék minimális, úgy szólván teljesen elmosódik s a tulajdonjog járaadéka nem annyira földjáraadék, mint inkább a felhalmozott munka értékének járaadéka és tőkeamat. Joggal mutat tehát Buchenberger rá,² hogy a föld értéknövekedésének nem egyetlen tényezője az emberiség szaporodása, hanem e mellett előnyomulnak a földbirtokos munka és tőke befektetése is. S magának a földnek értékemelkedése sem oly állandó, mint ahogy Ricardo

– a földjáraadék folytonosan nő. Később Thünen mutatott rá arra, hogy nemcsak a föld minőségének, hanem a távolságnak is megvan u. e a különbözőzeti járaadékképző hatása Legújában Sax utal arra, hogy a közlekedés tökéletesedésével és olcsóbbodásával karöltve a különbözőzeti földjáraadéknak ez a Thünen által megvilágított alakja mindinkább veszít jelentőségéből

¹ Először kialakul az egyéni használat közös tulajdonjoggal, majd követi ezt az egyéni tulajdon, egyéni használattal. Mattyasovszky: A földjáraadék.

² Agrarwesen und Agrarpolitik.

és Henry George állítják. Az átlagos emelkedést időleges visszaesések szakítják meg.

Gyakorlati bírálat.

De mit jelentene gyakorlati szempontból a georgeizmus győzelme? Ha a társadalom a földre vonatkozó kollektív tulajdonjogot kimondaná s minden birtokot a föld értéke szerint emelkedő járadékadóval sújtaná, fölmerülne mindenek előtt az a kérdés, hogy ez az egyetlen földadó (single tax) nem sérti-e az adóáltalánosságnak és arányos teherviselésnek elvét. De ettől az etikai szemponttól eltekintve a földjáradék konfiskálása bizonyára a legelviselhetőbb zavarokat okozná a mezőgazdaság szervezetében. Minden tulajdonos bérlővé válnék. Az igaz, hogy vannak bérletek, melyek kitűnően prosperálnak, de végeredményben minden bérlet üzlet, mely kockázattal jár. A benne rejlő veszély nem katasztrofális akkor, ha a mezőgazdasági termelés egészét tekintve csak részlegesen érvényesül, mert a rossz évek deficitje a gazdálkodóknak csak kisebb percentjét terheli, nagyobb részének módja van a föld tulajdona által biztosított földjáradék értékéből fedezni a hiányt. De ha a bérleti formának ez az inhaerens hibája az összes mezőgazdasági termelőket fenyegetné, kedvezőtlen termés idején helyrehozhatatlan gazdasági rázkódtatásoktól kellene tartani. A jelenlegi földadót is elég súlyosnak tartják, már pedig ez csupán az országsteri enyhén és átlagosan megállapított kataszteri tiszta jövedelem 25 %-át teszi ki az 1924. évi IV. t.-c. szerint.¹ A georgeizmus követelménye ezzel szemben a valóságnak teljesen megfelelő kataszter s a földjáradék 100%-ig haladó földadó. Minden adó sikerének lényeges feltétele különben is az adó-

¹ Újabbán 29 1/4%-ra emelték.

alap stabilitása, holott a földjáradék egy előre ki nem számítható, meg nem állapítható, hanem tisztán a természet eventualitásaitól függő, évről-évre változó adóalapnak ígérkezne.

Szocializmus.

A másik irány, mely a földbirtok kérdésével foglalkozott, a szocializmus. Ez eredetileg az ipari munkásság pártja és tudománya. De mint párt és tudományos program, nem mentesíthette magát attól, hogy okfejtését egyetemes társadalmi alapokra fektesse. Gondolatmenetének egyik legerősebben lüktető mozzanata a mai ipari fejlődésnek az a szemlélete, melyben a technika vívmányainak gyakorlati alkalmazása a nagyüzemek előtérbenyomulásához vezet s a kis üzemek elpusztulásához. A nagy gyári üzem tökéletesebb munkamegosztása, technikai berendezése, személyi és dologi kiadásainak céltudatosabb ökonómiája, hulladék-anyagainak nagyban való feldolgozása, a nála mutatkozó nagybani beszerzés és eladás előnyei mind odahatnak, hogy a nagyüzem az iparban rentabilisabban termel, mint a kis üzem. S a kis üzem nem lévén képes vele versenyezni, elpusztul. A szocializmusnak általánosságban igaza van, de kivételeket is produkál az élet. Ott ahol az ipari munka kifejlettebb művész érzéket, kivan (finomabb ruhaszabászat, műbútoripar) a kisüzemet semmiféle gép vagy munkamegosztás, semmiféle gyár elpusztítani nem tudja. Legfeljebb arról lehet szó, hogy ezekben az iparágakban a kis iparosok nyersanyagának beszerzésére és kész áru értékesítésére bizonyos szövethozati alakulatokat létesítenek. Nemcsak itt tévedett azonban Marx. Tévedése sokkal nagyobb volt, amikor a nagyüzemekről és az üzemi koncentrációról alkotott felfogását a mezőgazdaságra is átvitte. Az ő és szorosabb értelemben vett köve-

tőinek felfogása az, amit orthodox szocializmusnak nevezünk. Ennek az iránynak a földbirtok kérdésért illető álláspontja legrendszeresebbéin Kautsky fejtegetései alapján foglalható össze.¹ Ő azt hiszi, hogy a munkamegosztás és a gép, különösen a gőzeke ugyanazt a forradalmat fogják előidézni a mezőgazdaságban is, mint aminőt előidézett a gőzgép vagy az elektromosság az iparban. S amikor a nagyüzemek föltétlen fölényéről vallott hitével szembe helyezkedik a való élet, a statisztika, amely azt mutatja, hogy minél inkább megyünk nyugat felé, annál kisebb a mezőgazdasági üzemek átlagos nagysága, annál nagyobb a földbirtok elaprózódása, akkor erre azzal felel, hogy a koncentráció a mezőgazdaságban is végbe megy ugyan, csak megjelenési alakja más mint az iparban. A földbirtok eladósodása napról-napra növekszik. Ez az egyik út, amelyen a nagytőke kezébe összpontosítja a földbirtok tulajdonjogát. A másik a mezőgazdasági iparok térfoglalása. Ezek is megtörik a kis üzem önállóságát és beleavatkoznak még annak üzemi technikájába is. Két malomkő őrli tehát a kis üzemet, s hogy ennek dacára eddig még nem jutott a kis ipar sorsára, annak okai a földműves szinte állati igénytelensége és túlmunkája. E körülmények még sem elég erősek arra, hogy a szakértelemmel kezelt és a technika vívmányaival felszerelt nagy üzem előrenyomulását feltartsák. Épp ezért nemcsak nem kívánatos, hanem egyenesen kárhozatos és reakciós eszköze a modern polgári politikának a parasztvédelem. Egy pusztulásra ítélt kigazdaosztály védelme helyett a jövő teendői szerint a következők: a jelzáloghitel államosítandó, hogy az eladósodás útján a földjáraadék állandóan növekedő része biztosítottassák a kollektívításnak. Elő-

¹ Lásd bővebben Czettler: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika.

mozdítandó az ipar fejlődése, mert ennek társadalmi tulajdonba vétele, különösen a mezőgazdasági iparok szocializálása erősíteni fogja azt a lényeges hatást, melyet ezek a mezőgazdasági üzemekre eddig is gyakoroltak. Kisajátítandók a latifundiumok, hogy rajtuk szocialisztikusan szervezett munkás termelőszövetkezetek létesüljenek. Innen már csak egy rövid és könnyű lépés lesz a szocialista mezőgazdasági termeléshez eljutni, mert ha a kigazda érzi a termelő szövetkezetek nagyszerű eredményeit, önként meg fog válni attól a földtől, melyhez az ő embertelen erőfeszítéseinek, nyomorának rossz emlékei fűzik.

Bírálat.

Az orthodox szocializmus következtetéseit megcáfolja a statisztika. Mindenütt, ahol a civilizáció terjedőben van, ahol a mezőgazdasági intenzitás nő, a kis üzemek szaporodnak a nagyüzemek rovására. Az eladósodás is csak a pénzpiac változó esélyeinek hatása. Nagy tőkék keletkezése, a kamat csökkenése a háború előtt európa-szerte megkönnyítették azokat a reformokat, melyek a gazdaságokat sújtó terhek enyhítésére és egy a mezőgazdaság természetének jobban megfelelő hitelszervezet kiépítésére törekedtek. Az eladósodás pedig nem egyedül a kis gazdaságok baja volt. Legalább olyan erősen érintette a nagy birtokokat is. S a latifundiumokat is, csak ott nem, ahol annak bizonyos jogi rendelkezések akadályokat gördítettek útjába. A mezőgazdasági iparok térfoglalása pedig ott, ahol a kis üzemekben az organizációra való hajlandóság megvan, együtt járt szövetkezeti üzemek létesítésével, amelyek nem annyira, a gazda függőségét fokozták, mint inkább gazdasági erejét és önállóságát öregbítették. Ami a kigazdaosztály embertelen erőfeszítéseit és nyomorát

illeti, az is csak szórványos jelenség, mely alól a dán vagy német kisgazdaosztály kitűnő életviszonyai kivételt példáznak. S végül nagy kérdés, hogy a szocialisták által ajánlott termelő szövetkezetek alkalmasak lennének-e arra, hogy bennük az egész mezőgazdasági termelés sikeresen vitessék. Az eddigi ilyenirányú kísérletek a háború előtt, a kommunizmus alatt és Oroszországban¹ ennek ellenkezőjére engednek következtetni. Nem csoda tehát, ha magában a szocialista pártban hamarosan felülkerekedett az a vágy, hogy Marx és orthodox követőinek tana revízió alá vétessek. A revizionista szocializmusnak főképviselője *David* Eduard.

*David*² érzi, hogy a szocializmus általánosításában hibák vannak. Különösen látja, hogy a legnagyobb hiba a mezőgazdaság fejlődési irányának félreismerése. Abból a feltevésből, hogy az intenzitással párhuzamosan a mezőgazdasági termelés ép úgy nagyüzemekbe koncentrálódik, mint az ipari termelés, az orthodox szocializmus azt a megállapítást vonta le, hogy a mezőgazdasági kisüzem védelme reakció. Ez a rideg elutasító magatartás elidegenítette tőle minden társadalom egyik úgy számra, mint erőre legtekintélyesebb rétegét, a kisgazdaosztályt. *David* látta, mennyi kár háramlik ebből a szocialista párt érvényesülésének lehetőségére s hogy elvtársait befolyásolja, be kellett bizonyítania a kisgazdavédelem racionális voltát. Különbséget tesz a mechanikus és organikus termelés között. Állítja, hogy a mezőgazdaságban a munkamegosztásnak ép oly erősek a korlátai, mint a gépek alkalmazásának. Ezzel szemben itt nagyobb szükség van az individuális gondos munkára, melyet egyedül az egyéni megművelés biztosít. Olvasóját végigvezeti a növénytermelés és

¹ Brentano: Agrarpolitik.

² Sozialismus und Landwirtschaft.

állattenyésztés mozzanatain s külön kimutatja mind-egyikről, hogy keresztülvitelük kis üzemben ép oly tökéletesen megtörténhetik, mint nagyban; sőt a nagyüzem legsebezhetőbb pontja az, hogy idegen munkaerőre van szüksége, holott ennek a falun való lekötését nehezzé teszi a fejlődő ipar versenye. E praemissakon alapul az a konklúziója, hogy a kisüzem nemcsak élet-, hanem fejlődésképes is. David azonban szocialista volt s így érezte, hogy a termelő eszközök társadalmi tulajdonáról alkotott szocialista dogma összeegyeztethetetlen a kisbirtokosok egyéni tulajdonjogával. Épp azért, hogy pártja alaptételének is eleget tegyen, a kisajátítandó nagyüzemek tulajdonját az állam számára véli fenntartandónak, de hogy a kisüzemek nagyobb életképességéről vallott álláspontjához is hű maradjon, a fentieknek kisbérletekben való kezelését ajánlja. Attól, hogy a túlnyomó bérleti kezelés a közösség érdekein csorbát ütne, nem fél, mert elképzelhetőnek tartja egy olyan szigorú bérleti törvény hozását, mely egyrészt biztosítja a társadalom érdekeit a bérlőnek esetleges túlkapásaival szemben, másrészt szabad folyást enged a bérlő egyéni kezdeményezési képességének.

David óriási hatást gyakorolt az egész világra, de csodálatosképen legkisebbet saját pártjára. Míg fejtegetései, mint tudományos értéket reprezentáló gyöngyök felbukkannak minden agrárpolitikai munkában, addig a szocializmus továbbra is fenntartotta Kautsky által megszövegezett követelményeit. Ez az oka annak, hogy az orosz diktatúra birtokpolitikája is balkézzel oldotta meg a földbirtok kérdését.

III.

A birtokpolitika céljai.

Már a georgeizmus bírálatánál utaltunk arra, hogy a mezőgazdaságilag művelt föld kezelésének

egyedüli vagy túlnyomó formája nem lehet a bérlet. Igaz, hogy minél inkább megyünk nyugat felé, annál sűrűbben találkozunk a haszonbérleti kezelés intézményével. Angliában pl. a bérgazdaságok az összes gazdaságok 88.3, az Unióban 37, Belgiumban 72, Hollandiában 49, Franciaországban 25 %-át teszik ki s ez utóbbi államban az összes gazdaságok területének majdnem felét foglalják el.¹ Anglia helyzete azonban egészen speciális. Az angol föld legnagyobb része hitbizományilag kötött nagybirtok, melynek önkezelése már csak azért is elképzelhetetlen, mert a nagyüzem piacra termel s az angol piac árai a külföldi verseny folytán oly alacsonyak, hogy mellettük piacra termelni nem rentábilis. Az arisztokrácia birtokait legelőknek, parkoknak hagyja meg vagy kisbérelőknek adja ki, akik inkább a családi fogyasztás számára termelnek. Franciaországra sem lehet hivatkoznunk. A francia forradalom ugyanis a vagyonok egyenlőségének alapelvéből kiindulva konfiskálta a király, az emigránsok és az egyház javait s azokat elárverezve a nem annyira gazdálkodni szándékozók, mint járadékra éhes harmadik rend kezére juttatta.² De hivatkozunk Németországra, ahol a bérletek az összes üzemek 26.9%-át s a terület 12.8 %-át képviselik. Dániára, ahol e számok 12.5%, illetőleg 10.5%-ra szállnak le, vagy Magyarországra, ahol ezek a számok 5.1, illetőleg 16.5%-ra módosultak.³ Ez egészen természetes; én a magam földjét legjobban fogom megművelni, ha tudom, hogy munkám eredménye az enyém, ha tudom, hogy tőkebefektetésem kamatait én magam élvezem. Építkezni fogok, hiszen az építkezés hasznát rajtam kívül utódaim látják.

¹ Kenéz Béla: Nép és Föld.

² Czettler i. m. Sering i. m.

³ Kenéz i. m.

E mellett ugyan kétségtelenül a haszonbérleti intézménynek is meg van a szerepe. Ha a tulajdonos óriási birtokokat tart kezében, melyek általa át nem tekinthetők, ha a gazdálkodásban társadalmi, hivatali elfoglaltsága, egészségi állapota akadályozzák, ha szükséges forgó-tőkéje nincs, ha a birtok kis-korúak kezére kerül, a megoldás: a birtok egy részét vagy egészet bérbeadni. Ezzel szemben akadnak vállalkozó szellemű tőkeerős szakképzett egyének, kiknek olyan vagyonuk nincs, hogy egy nekik megfelelő nagy vagy középirtokot megvegyenek s akik a bérlet intézménye révén földtulajdon nélkül a gazdálkodás javaiban részesíthetők. S akadnak olyanok, akik munkaerőt és gazdasági felszerelést tudnak a termelés szolgálatába állítani, anélkül, hogy egyelőre egy kisebb birtok megvásárlására elég erősnek éreznék magukat. Mindezeket koncedálnunk kell, de annak hangsúlyozásával, hogy a bérleti intézmény csak az önkezelés kiegészítője, csak a meglévő tulajdonjogi viszonyok korrektívuma, de nem olyan forma, mely a legmegfelelőbb lenne arra, hogy benne az egész mezőgazdasági termelés kizárólagosan vihető legyen.¹

Eljutottunk tehát ahhoz a megállapításhoz, hogy a birtokpolitika vezető céljai között a magántulajdonban levő birtokok szaporítása áll első helyen s emellett a bérleti kezelés csak kiegészítő jelentőséggel bír. Nyitva marad azonban még mindig az a kérdés, hogy mely üzemkategóriák szaporíttassanak, a nagy, közép vagy a kisbirtokok. Vannak irók, kik a kisbirtokok, s vannak akik a nagybirtokok előnyét vitatják; s ezen elvi különbség alapján a nagy vagy a kisbirtokok szaporítását sürgetik. Itt van pl. az egyik oldalon Ballod,² aki Németország mezőgazdaságilag

¹ Czettler i. m.

² Der Zukunftsstaat.

hasznosított területének egyenként 500 ha nagyságú 36.000 nagybirtokra való felosztásának szükségét hirdeti a meglévő kis- és középbirtokok feláldozásával. Azt mondja, hogy a világháború költségeinek V« része elég lenne, hogy ezen az utón Németországot paradicsommá varázsolják és függetlenné tegyék a külföldi élelmiszer importjától. A másik oldalon ott van Oppenheimer, aki az egész társadalmi kérdés megoldását a nagybirtokok felosztásában látja.¹ Ahhoz, hogy az eltérő nézetek között eligazodhassunk, vizsgálunk kell, hogy az egyes birtok-kategóriák: a kis, közép és nagybirtok milyen hatást idéznek elő a társadalmi életben. Mindegyiknek vannak szociális és gazdasági hatásai.

A birtokmegoszlás szociális hatásai.

A szociális hatások egyrészt az osztálytagozásban, másrészt a népesedés terén mutatkoznak. A birtok vagyont jelent, a nagybirtok nagyvagyonot és hatalmat, a nagybirtokok túlnyomó előfordulása agrárországban egyenlő értelmű az arisztokratikus vagyoneeloszlással s legtöbbször együtt jár a gazdasági, társadalmi élet vezetésének, a politika s a közigazgatásnak egy vagy kevés társadalmi osztály kezébe való koncentráálásával. A kisbirtokok súlya s a középbirtokok túlnyomósága nem jelent mást, mint sok erős független existenciát, demokratikus közszellemet, egészséges vagyoneosztási, fejlett önkormányzati életet, talán csak egy hibája lehet: a lokálpatriotizmus.² Olyan

¹ Czettler i. m.

² Sering említi, hogy Amerikában a rabszolgaság megszüntetése után a földbirtokok arisztokrácia eltűnik és az Unió közéletéből azóta hiányzik az arisztokrata elem, mely az agrár érdekekért bármikor sikra száll; helyükbe nem a farmerek osztálya lép, hanem a városi ügyvédeké. (Politik der Grundbesitzverteilung in den grossen Reichen)

birtokmegosztás mellett, mint amilyen a mienk volt 1920-ban, amikor az ország területének több mint $\frac{2}{3}$ -át nagybirtok foglalta el¹ s ezzel szemben a földművelő osztály szűkebb értelemben vett földnélküli része (gazdasági cseléd és földmunkás) 762.297 lélekből állott,² kézenfekvő a birtokpolitikának az a célja, hogy a kisbirtokos független existenciák szaporíttassanak, hogy ezzel az agrár alkotmányban összefogott erők szilárdabb egyensúlyba jussanak. – Az egyes üzemkategóriáknak a népesedésre gyakorolt hatását Max Sering kutatta. Utalt arra, hogy Németország azon területei a legnépesebbek, ahol a kisgazdaságok szerepe nagy, azon vidékei a leggyéribben lakottak, ahol a nagygazdaságok dominálnak.³ Nálunk Kenéz Béla illusztrálta Sering állításainak helyességét. A nagybirtok nagyobb aránya mellett tehát kisebb a népsűrűség és viszont, nemcsak azon ténynél fogva, hogy a kisbirtokon több ember él, hanem azért is, mert a kisbirtokok vidékéről kisebb az elvándorlás és kivándorlás. Természetesen kivételek itt is vannak. Pl. nagy volt nálunk a kivándorlás a tót lakta Felvidékről, holott a birtok megosztás legkirívóbb bajai más vidékeken voltak erősebbek. Vagy Franciaország túlnyomóan a kisüzemek hazája, népszaporodása az egyke virágzása folytán mégis csekély. E jelenségnek érvényesülési területei nálunk is a kiscgazdaságok. Szemben viszont ott a nagybirtokok gazdasági cselédeinek és a földműves m unkásságnak jellemző nagy gyermekszáma. Mind e kivételek azonban csak azt bizonyítják, hogy a gazdasági és társadalmi élet abszolút természeti törvények felállítását nem engedi, de általában nem döntik

¹ Buday: Megcsonkított Magyarország.

² Népszámlálás 1920.

³ Sering: Die Verteilung des Grundbesites und die Abwanderung vom Lande.

meg Seringnek és Kenéznek a nagy számok törvényére alapított megállapításait.¹

A birtokmegoszlás gazdasági hatásai.

Nemcsak szociális hanem gazdasági hatásai is vannak azonban a birtokmegoszlásnak. A föld nem csupán az osztály alakulás, a politikai hatalom, a társadalmi befolyás alapja s a népesedés egyik tényezője, hanem bázisa a gazdasági életnek is. A régi Magyarország nemzeti jövedelmének 64.4%-át az őstermelés szolgáltatta.² Eredményeiből tápláljuk népünket, nemcsak a falvakat, hanem a városokat is. Mivel agrárország vagyunk, iparunk kivitele csekély, exportunk túlnyomó része is mezőgazdasági. Vizsgálnunk kell tehát azt is, milyen gazdasági szempontok befolyásolhatják birtokpolitikánk céljának kitűzését s a kisbirtokok radikális szaprításával nem ejtünk-e csorbát azon gazdasági szempontokon, melyek a szociális szempontok mellett legalább is azokkal azonos erővel törnek érvényesülésre.

Fejtegetéseinknek második fejezetében utaltunk arra, hogy rendszeres alapossággal először David mutatott rá a kisüzemek gazdasági fejlődésképességére. Munkájának azon részével, melyben a talajművelés, növénytermelés és állattenyésztés egyes mozzanatainak vizsgálata során bebizonyítja, hogy a kisüzem bizonyos feltételek mellett képes elsajátítani mindazon előnyöket, melyekkel a nagybirtok rendelkezik, egyetértünk. De ki kell emelnünk, hogy itt a hangsúly nem annyira a fejlődésképességen van, mint a *feltételeken*. Magyarországon köztudomás szerint jobban gazdálkodnak a nagy és középbirtokokon mint a kisbirtokon. Miért van ez így? Azért, mert a

¹ Kenéz i. m.

² Fellner: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme.

kisgazda szakértelme csekély. Nem szánt mélyen, trágyáját rosszul kezeli, földjét rosszul trágyázza, vetőmagját nem választja meg, kukoricáját kétszer kapálja, csak búzát és kukoricát termel, takarmányt alig vet s ha nincs legelője, ősszel fel sem töri földjét, hogy tavaszig rajta kószáljon a jószág. Holott Magyarországon, ahol az egész évi amúgy is csekély 5-600 mm-es eső nagy része ősszel és télen esik le, legfontosabb az őszi szántás, mert ez nyitja meg a talajt a csapadék előtt s engedi ezt azokba a mélyebb rétegekbe, honnan a nedvesség a hajcsöves struktúráján keresztül később is felszívódhat a növényzet gyökereihez. Ezzel szemben nagy és középbirtokainknak nagyobb része van szakemberek kezén. Nagybirtokos gazdatisztet tart, ha nem is tart, műveltségénél fogva könnyebben figyelemmel kísérheti az agronómia újabb felfedezéseit. Ősszel szánt, vetőmagjának beszerzésére nagyobb gondot fordít, állatai jobbak stb. s növénytermelésének eredményei így meghaladják a kisgazdaságokéit.¹ De nemcsak a termelésnek eredményei nagyobbak, hanem a termelés értékesítése is könnyebb a nagygazdánál. A nagygazda egyforma, kiegyenlített minőségű gabonája nagyban kerül eladásra. A nagybani eladás kapcsolatot teremt a központi nagykereskedelemmel. A kisgazda egy pár mázsa búzát, egy pár hizott disznót visz a piacra, amit a helybeli kereskedőnek ad el, aki busásan megfizeteti közvetítői működését, mert hisz az árút tovább adja a nagykereskedőknek, akik azt a malmok, városi piacok és export alimentálására használják fel. Előnyben van a nagygazdaság a kisgazdaság fölött a hitel igénybevétele szempontjából is. A bankok gazdag embernek szívesebben hiteleznek, mint a szegénynek. Nem is fizetné ki ma-

¹ Konkoly Thege Gyula: A gabonafélék termésátlagai. Magyar Stat. Szemle 1924. éf.

gát, hogy minden hozzájuk forduló ismeretlen kisközgazdasági viszonyai iránt tájékozódjanak.

Természetesen vannak a kisközgazdaságnak is bizonyos erőnyei. Ott van pl. a baromfi tenyésztés, mely úgyszólván azok vállain nyugszik, intenzív kerti művelés sem képzelhető el nagy üzemekben. Be kell azonban látnunk, hogy ezekre a mai időpontban egész megőgazdasági termelésünket bázisozni nem lehet. Hiszen jól megszervezett értékesítés nélkül, egy olyan nedves esztendőben, mint aminő az elmúlt gazdasági év volt, az Alföldön egy néhány urasági konyhakert és zöldségtermelő kisközgazda, nem is beszélve a piacokon megjelenő bolgárkertészekről, annyi felesleget termeltek, hogy valóságos árkrízis állt be ezekben a cikkekben. Kétségtelenül igaz, hogy a kisközgazdaságoknak állattartása is nagyobb. A statisztika azt mutatja, hogy a kisközgazdaságokban egy kat. holdra több számos állat esik, mint a nagygazdaságokban.¹ De viszont az is tény, hogy az állattenyésztésben nagy szerepet játszó szakértelem folytán s az okszerű takarmányozás következtében a nagygazdaságok állattenyésztése mintaszerűbb. Az állattenyésztés fontos ága a mezőgazdaságnak, de annak alapját csak oly államokban képezheti, ahol esőben gazdag kövér legelők vannak, vagy a takarmánytermelés, mely szintén több csapadékot kíván, kedvezőbb kilátásokkal bír mint nálunk. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy állattenyésztésünk fejlődése a legmagasabb fokot érte volna már el. Bizonyára nagy fejlődési lehetőségek előtt áll még, de akármennyire is fejleszteni tudjuk, nem juthatunk vele el addig a fokig egyhamar, mint ahová eljutott Hollandia, vagy Dánia, amely országok mezőgazdasági termelésében más ágak rovására az állattenyésztésnek van túlnyomó jelentősége. Magyarország domborzati viszo-

¹ Kenéz i. m.

nyainál, klímájánál fogva, egyszóval természeti helyzetének következtében beletartozik Európa azon zónájába, mely nagyrészt a gabonatermelés zónája. De közlekedési, társadalmi viszonyai, gazdasági élete sem elég belterjesek ahhoz, kereskedelmi összekötetései sem annyira fejlettek még, hogy a kézi művelést igénylő értékesebb konyhakertészeti cikkek, kereskedelmi növények stb. előállításában lássuk feladatának központi részét. Különösen a mai konjunktúra hat oda, egyrészt a kedvezőbb feltételekkel, mert a rossz pénz mellett olcsóbban termelő orosz gabonakamrának a világpiactól való elzártsága, másrészt a tengerentúli államoknak a múlthoz viszonyított emelkedő termelési költségei miatt, hogy mezőgazdasági termelésünknek legfontosabb feladatát még mindig a belföldnek kenyérmagvakkal való ellátásában és az exportnak szintén ezen cikkekből előálló legnagyobb tételeiben lássuk. A gabonatermelés terén pedig a nagyüzemek fölényét még ellenségei sem vitatják.

A kisgazdaosztálynak kisebb gazdasági szakértelme, szervezetlenebb tőkebeszerzési forrásai, továbbá a mezőgazdasági termények kereskedelmének mai fejlődési foka mellett tehát még a nagybirtok és középbirtok fölénye a kisgazdaságokkal szemben tagadhatatlan. S hogyha Dávid azt is mondta, hogy a kisüzem felveheti a nagyüzemmel gazdasági téren is a versenyt, amiben igaza is van, akkor ezzel csak fejlődési kilátásokra, fejlődési lehetőségekre mutatott rá, mert ő sem feledkezett meg arról, hogy a kisüzem versenyképessége bizonyos *feltételektől* függ. Ezek a feltételek pedig: 1. a kisgazda szakértelmének intézményes emelése, a mezőgazdasági szakoktatás országos és a legalsó néprétegekig lenyúló kiépítése, 2. a kisgazda tőkebeszerzési forrásainak, tehát a mezőgazdasági hitelszervezetnek decentralizált megalkotása és 3. a szövetkezeti életnek tejlész-

tése hazánkban is arra a fokra, amelyen az pl. Dániában van. Ameddig a kisgazda szakértelme fogyatékos, hitele gyenge, beszerzési és értékesítési viszonyai kedvezőtlenebbek mint a nagybirtoké, addig a kisüzem hátramarad a szakértelemmel, tőkeerővel vezetett nagy és középüzem mögött. A mezőgazdasági termelésben tehát a nagy üzem fölénye nem abszolút, mint az iparban, de meg van mindaddig, míg azok az előfeltételek, melyek vele szemben a kisüzem versenyképességéhez kívánatosak, hiányoznak. Ha tehát fejtegetéseink során az önkezelésben lévő birtokok szaporítását jelezzük kívánatosnak, arra a kérdésre, hogy ezen üzemek között a nagybirtokok vagy a kisbirtokok számának növelésére van-e szükség, csak azt a feleletet tudjuk adni, hogy fejlődésünk mai fokán a társadalomnak gazdasági érdekei feltétlenül megkívánják a mintaszerűen kezelt nagybirtokok fenntartását. Szociális szempontok kívánhatják és kívánják is a hazánkban a nagyüzemek által elfoglalt terület csökkentését kisüzemek javára. Ez a megcsonkítási művelet azonban határát kell hogy találja ott, ahol az a városok élelmezésének és a kivitel egyetemes érdekeinek károsításával járna. A kisüzemek szaporítandók, de jól kezelt nagyüzemekre is szükség van, különösen ma, amikor a kisgazdaságoknak nyers hozama még kisebb mint a nagyoké. De szükség is lesz mindig.

Mert képzeljük el, hogy a mezőgazdasági szakértelem emelkedésével, a hitelviszonyok javulásával és a szövetkezeti életnek elképzelhető legmagasabb fokra emelésével valóban eljutnánk oda, ahova pl. eljutott Dánia, ahol az egyes üzemeknek holdankinti nyershozama a birtok nagyságára való tekintet nélkül egyforma, mert hiszen itt a kisebb gazda ép úgy, mint a nagyobb, ért a földműveléshez, tagja a szövetkezetnek, kap hitelt amennyit akar, akkor is mindig különbség lesz a kis és nagyüzemek között abban,

hogy mennyi a feleslegük, mennyit visznek piacra. Bármilyen fejlődési fokra jutnak el a kis családi gazdaságok, mindig szükség lesz náluknál nagyobb olyan gazdaságokra, melyek felesleget termelnek, melyek a városokat élelmezik, élelmezik mindazokat, akik mezőgazdasági termelést nem folytatnak, annak termelvényeit saját munkájuk eredményeivel: iparcikkekkel, szellemi javakkal stb. pénzben kifejezett csere alakjában szerzik meg. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a fejlődésnek bizonyos fokán az egyes gazdasági üzemek nagysága leszállhat a legkisebb határig. Ahogyan a természetben is változottság uralkodik, úgy a társadalomban is meg van ez. S bármennyire koncentráljuk az ipart, mint arra már reámutattunk, egyes cikkekben meg fog maradni a kisiparos kezén. De éppen így, bármennyire is elaprózódjanak az egyes üzemek a fejlődés során a mezőgazdaságban, a munkamegosztás folytán mindig megmarad a nagybirtok jogosultsága. Nagyon érdekesen bebizonyította ezt Bernhardi¹ azzal a logikai kísérletével, melyben szembeállította az egyoldalú kisbirtokpolitikát az egyoldalú nagybirtokpolitikával. Tegyük fel, mondja, hogy valamely ország területét nagyüzemekre osztjuk fel; ebben az országban kisüzemek nincsenek, a népesség gyérebb, sok a mezőgazdaság feleslege, de a relative ritkább népesség csekély fogyasztása nem tud egy általa eltartható fejlett ipart jövedelmezővé tétetni. Mi lesz a helyzet? A mezőgazdaság túlnyomóan exportálni lesz kénytelen, függvényévé válván a világpiac esélyeinek. – S tegyük fel, hogy az ország területét 10-15 holdas gazdaságokra osztanánk fel. Egy ilyen országban nagy a népsűrűség, meg vannak azok a szükségletek, melyekre ipart lehet építeni, de hiányzik a mező-

¹ Versuch einer Kritik der Gründe, die für grosses und kleines Grundeigentum angeführt werden.

gazdaságnak az a feleslege, amely táplálná a városokat és a más foglalkozású néprétegeket, ipart, kereskedelmet; itt vagy elpusztulnának a városok, elpusztulna az ipar s visszasüllyedne a társadalom a fejlődésnek barbár fokára, amikor mindenki azt termelte, amit el is fogyasztott, vagy pedig az országnak másfoglalkozású rétegei kerülnének a külföld mezőgazdasági importjától függésbe. A *birtokpolitika célja tehát nem lehet egyoldalú*, irányulhat, sőt irányulnia is kell a kisüzemek szaporítására szociális szempontból, de ez a szociális cél mindig *csak mérlegelés, kompromisszum alapján válhat valósággá*, azon egyetemes társadalmi, közéleti, közgazdasági követelménnyel szemben, mely a jól kezelt és feleslegeket termelő nagyüzemeknek bizonyos fokig való megtartását kívánja.

A birtokmegoszlás mint nemzeti probléma.

A birtokmegoszlás azonban a társadalmi életben nemcsak szociális és gazdasági hatásokat idéz elő, hanem, különösen nemzetiségi államban, nemzeti hatásokat is létrehoz. Nem lehet közömbös valamely államra az abban uralkodó faj életére, hogy azoknak a társadalmi erőknél, amelyeket az agráralkotmány összefog, minő az egyes nemzetiségek közötti megoszlása. A világháború előtt Magyarországon az össznépeesség 54.5%-át kitevő magyarság földünknek 70%-át tartotta tulajdonában. Földbirtokosaink számának azonban csak 40%-a tartozott az uralkodó fajhoz. Ezt az aggályos jelenséget még inkább fokozta a birtokmegoszlásnak mint, folyamatnak fejlődési iránya. 1912-ben Bethlen István¹ mutat rá arra, hogy maga az oláhság 5 év alatt 166.000 kat. holdat szerzett meg a magyaroktól s egyedül az Albina

¹ Az oláhok birtokvásárlásai Erdélyben.

pénzintézet 10.000 hold földet parcellázott oláh kis embereknek. A nemzeti birtokpolitika azonban addig késett, míg elkésett. A háború alatt 1917 november 1-je óta hatályba lépett elővásárlási jog már csak kis részét akadályozhatta meg a nemzetiségi birtokvásárlásnak. Trianoni határaink pedig végleg megfosztottak a nemzeti politika veszélyeztetett területeitől s így földbirtokpolitikánknak nemzeti célokkal való telítésére sajnos már nem gondolhatunk, legfeljebb nemzetiségeink jól bevált gyakorlatából tanulhatjuk meg azt, hogyan kell idegen impérium alatt a föld csendes, észrevétlen megszerzésével előretolni.

IV.

A birtokpolitika céljainak kompromisszuma.

A birtokpolitika által kitűzött szociális célok és a társadalom gazdasági érdekeinek főt említett kompromisszuma egzakt tudományos mértéket nem talál. A sikeres megoldás kulcsa mindig a törvényhozásnak és a végrehajtásnak *gyakorlati érzékétől* függ. A közgazdasági szempontból felállított elvi követelmény kizárólag abban szövegezzhető meg, hogy a kis üzemek szaporításának munkája nem lépheti át azt a határvonalat, melyet a *jól kezelt* nagyüzemek bizonyos terjedelemben való megtartásának érdeke huz meg. Az akció alól feltétlenül mentesítendő terület nagysága sok körülménytől függ, amelyeket felsorolni nehezebb, mint politikai érzékkel *meglátni*. Adott helyzetben leginkább a *belső fogyasztás nagysága* és a *kivitel csökkenési* lehetőségének *maximuma* jönnek számba. Fejlett iparral rendelkező állam a mezőgazdaság exportjának visszaesését ki-egyenlítheti. Agrárállamban azonban a kivitel csökkenése nemcsak a behozatali cikkek fogyasztását redukálja, hanem az illető állam valutájának nem-

zetközi viszonylatokban való értékállandóságát is veszélyezteti.

A legújabb magyar birtokpolitika kb. 90.000 kat. holdat állított céljaink szolgálatába. Ha az 1925 dec. 7-én véget ért megváltási jog alkalmazásának fokozatos csökkentése áll be és a további végrehajtás évenként a birtokpiacra kerülő földterületnek igénybe vételére szorítkozik, talán nem kell félnünk attól, hogy a kisbirtokok eddigi és további szaporítása a fönt megjelölt gazdasági érdekeken érzékeny csorbát üt, hiszen külkereskedelmi mérlegünknek állandó javulását látjuk s fizetési mérlegünk pillanatnyi alakulására is céltudatosan befolyást képes gyakorolni a jegybank.¹

A birtokpolitika eszközei.

A birtokpolitika céljainak elérésére olyan *eszközöket* kénytelen igénybe venni, melyek kérésztülviteléhez a szükséges földterületet biztosítják. A világháború előtti irodalom beéri azzal a lehetőséggel, hogy az állam a birtokreformba kerülő ingatlanok szabad vétel útján való megszerzésével hajtsa végre birtokpolitikai akcióját. S a háború előtti gyakorlat ritkán lépte át az elmélet által felállított ezt a követelményt. Igaz, hogy Anglia a század elején törvénybe iktatott Small Holdings and Allotments Act-jában nemcsak munkástelepek, hanem kisbirtokok létesítése céljából is megnyitja a kisajátítási jog lehetőségét s a német telepítési politika is életbe lépteti egy 1908. I. tv.-el, bár nem veszi igénybe ezt az intézményt,² de a legtöbb államban tartózkodnak tőle. A mi Darányi-féle telepítési törvényjavaslatunk sem alkalmazza s még a törvényes elővásárlási jogot is

¹ Fellner: A pénzügyrendszer reformja Magyarországon

² Wigodzinsky: Agrarwesen und Agrarpolitik.

csak végrehajtás esetében és az 50 kat. holdnál nagyobb korlátolt forgalmú birtokok elidegenítése esetén helyezi kilátásba. A világháború utáni birtokpolitika eszközei radikálisabbak. Az elővásárlási jog majdnem minden forgalomba kerülő birtokra vonatkozólag érvénybe lép. Érdekes azonban, hogy ez az intézmény sem Németországban, sem nálunk nem vált be eddig. Az OFB. ezen az úton kb. csak 14.000 kat. holdat szerzett meg. S így azt mondhatjuk, hogy a legújabb birtokpolitikának úgyszólván kizárólagos eszköze lett a *kisajátítás*.

A teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk azt, hogy a birtokmegoszlásnak változásai az örökösödés forrásából is táplálkozik. Különösen a törpebirtokok és a kisbirtokok elaprózódását remélték megakadályozni oly örökösödési jogszabályok létesítésével, melyek útját állták volna a szétporlás káros jelenségének. Beható kutatás után többen¹ rámutattak azonban arra, hogy az elaprózódás megakadályozásának nem lehet ez a megoldás leghatékonyabb eszköze, mert a birtok átruházására vivő alkalmaknak csak kb. egy ötöde származik az örökösödésből, ⁴/₅-e pedig szabad szerződésből és végrehajtásból.

A birtokpolitika feltételei.

A birtokpolitika céljának és eszközeinek megválasztásán kívül bizonyos különleges körülményekre, *előfeltételekre* is tekintettel kell lennünk. A legfontosabb kérdés az, hogy valamely országban a mezőgazdaságilag művelt *föld* s különösen ennek az a része, mely a vázolt eszközökkel a célok szolgálá-

¹ A de Foville, Brentano, Kenéz i. m. A legújabb európai birtokpolitika az örökösödés céltudatos szabályozását illetőleg csak szórványos és halvány kísérleteket mutat fel. Például szolgál az 1920. évi XXXVI. tc.-ben létesített, de az életbe eddig át nem ment osztatlan családi birtok intézménye.

tába állítható egyensúlyban van-e azzal a *népességgel*, mely földet kíván.

Föld és nép.

Magyarország összes földbirtokosainak tulajdonában több mint 16 millió kat. hold áll. Ebből kisbirtokosok kezén van 8 millió, közép és nagybirtokosok kezén 8 millió. Az 1000 holdnál nagyobb birtokok szántó, kert, szőlő és rét területe 2,730.088 kat. hold s a középbirtokok hasonló minőségű területe is csak 4,313.257 kat. hold; holott az öt holdnál kisebb területű birtokok tulajdonosai, a törpegazdák hozzávetőleges száma már pár évvel ezelőtt, tehát a birtokreform végrehajtását megelőzőleg 427.600,¹ s a gazdasági cselédek és munkások összes száma 1920-ban 982.326.² A fönt említett törpebirtokosok birtokainak egyenkint 15 kat. holdig való kiegészítése legalább 4,000.000 kat. holdat emésztene föl; s a majdnem 1 millió gazdasági munkás és cselédnek egyenkint 3 kat. holdat juttatni egyértelmű volna majdnem 3 millió kat. hold előteremtésének szükségével. Egy ilyen radikális birtokpolitika, mely minden 100 kat. holdnál nagyobb földbirtok szántóföld, kert, szőlő és rét területét kisajátítaná nemcsak, hogy több mint 3 millió kat. hold deficittel állana szemben, hanem elejtené még annak lehetőségét is, hogy a kisebb gazdákból lassankint nagyobb gazdák legyenek. A mezőgazdaságilag művelt föld és a föld éhségtől telített földműves népesség hazánkban tehát koránl sincs egyensúlyban. *Radikális birtokreformot végrehajtani nemcsak a józan közigazdasági érdekek mérlegelése folytán nem lehet, hanem egyszerűen fizikailag is lehetetlen.* Az igénylőknek a földhöz jut-

¹ Matyasovszky: A földreform törvény magyarázata.

² Magy. Stat. közlemények 71.

tatandóknak tehát erős megrostálására van szükség. A megrostálásnak más módja nem képzelhető el, mint ha a földhöz juttatást olyan feltételekhez kötjük, melyek garantálják azt, hogy a telepes anyag gazdaságilag beválik. Érdekes, hogy a Darányi-féle telepítési törvényjavaslat annak idején 56. §-ában kimondotta, hogy gazdálkodó munkás és középbirtokos telepesül csak azt szabad elfogadni, aki a telephely megműveléséhez szükséges felszerelést beszerezheti s a vételárnak legalább 10%-át megszállás előtt lefizeti. Ezzel szemben a mai földreform törvényünk azok számára mozdítja elő a földszerzést, akik a *föld gondos és szorgalmas művelésére képesek is és hajlandók is*. S legújabb birtokpolitikánk a gyakorlatban sincs igen tekintettel arra, hogy a kapott parcellák milyen módon lesznek megművelhetőek, illetőleg azoknak ára milyen eszközökből lesz előteremthető.

E ponton jutunk el minden birtokpolitika hatékonyságának egy további feltételéhez, a *tőke* kérdéséhez. Minden birtokreform sok pénzbe kerül. A telepítés drágább, de a parcellázáshoz is kellene anyagi eszközök. Pénz szükséges az elővásárlási jog gyakorlásához, a kisajátítás alkalmazásához, a végrehajtás foganatosításához stb., de megtakarított tőke vagy legalább is olcsó hitel szükséges a kapott parcellák vételárának törlesztéséhez, új házak építéséhez, az élő és holt leltárnak beszerzéséhez, stb. Sajnos ebben a tekintetben a legújabb középeurópai birtokpolitika nem annyira megfontolt és előrelátó, mint a háború előtti volt. De nem is lehet, mert egy felől sürgősen tennie kellett valamit, hogy a szociális béke megzavart egyensúlyát helyreállítsa, másfelől számolnia kellett a gazdasági viszonyoknak soha nem várt mély fokra való Iezüllésével. Csak fokozatosan gondolhat tehát arra, hogy birtokpolitikai akcióját a pénzügyi kísérő művelőiknek egész sornval kiegészítse.

szítse. Mi e helyen kizárólag annak hangsúlyozására szorítkozunk, hogy *magának az olcsó hitelnek nyújtását sem tekinthetnők elegendőnek* ahhoz, hogy a reformnak célzott hatásait biztosítva lássuk. Föltétlenül nélkülözhetetlennek tartjuk azt, hogy maga az *állam is tekintélyes anyagi erővel támogassa azokat, akik a rendkívüli gazdasági viszonyok között önjövedelmükből megállni nem tudnak.* Nem képzeljük elegendőnek azt, hogy az állam a megváltott birtok tulajdonosa s az új parcellabirtokos közé álljon s az adós és hitelező között fennálló viszonyban a jóindulatú közvetítő szerepét töltsse be.¹ Az állam e reform megkezdését saját felelősségére határozta el, a teljes befejezés kötelezettsége alól sem mentesítheti magát. *Egy második földtehermentesítési probléma áll előttünk,* amelynek terhei legalább részben a közönség lelkiismeretét nyomják. Mindnyájunk érdeke volt a szociális béke s szociális béke addig nem lesz, míg a földreform kérdését meg nem oldják.

Befejezés.

De maga a birtokpolitika korántsem elég agrár-szociális kérdésünk megoldására. Hiszen ennek lényege nem birtokmegoszlásunk kiáltó igazságtalanságaiban van, hanem ahogyan arra Vadnay Andor² rámutatott, a falusi népesség megélhetési lehetőségeinek szerény mértékében. Mindenkinék földet juttatni nem lehet. Ha a kb. 1 millió kat. holdat kitevő terméketlen földterületet művelhetővé is tesszük részben, hamar elérkezünk a föld kiterjesztésének végső határához. Ahol pedig az erős népszaporodással szemben a föld egy atomnyival sem szaporítható s

¹ Mint ahogy az OMGE. 1925 dec. 6-án elfogadott javaslata kívánja.

² Tiszamellékről

a termelés eredményeinek fokozására mégis szükség van, ott az ember azt a munkát, melyet ősei erdők irtásával, mocsarak kiszárításával, terméketlen területek termővé tételével végeztek, elvégzi a föld belsőjében. Ha nem tudja már teremtő tevékenységének színhelyét területileg kiterjeszteni, munkás kezével leszáll a föld mélyebb rétegeibe, hogy a talaj fizikai, biológiai erőit sikeresebben csoportosítva, esetleg szaporítva igyekezzék előteremteni azt, amit a természet már megtagad. Ez a fejlődés a tőkének és az emberi munkának fokozott felhasználása a mezőgazdaságban: a termelés fejlődése az intenzitás felé. A föld javainak újabb és újabb felosztása [nem a vagyoneosztás javítását, nem a vagyonok egyenlőségét, hanem a nyomor egyenlőségét ígéri. Gazdagabbak csak akkor lehetünk, *ha többet termelünk*. Birtokreformmal, demokratikusabb *birtokpolitikával* sem érünk el sokat, ha azt helyes *többtermelési politika* nem egészíti ki s maga a többtermelés is csak akkor hatékony, ha hozzá ésszerű *értékesítési politika* járul. Addig hiába beszélünk az egyoldalú magyar szemtermelésről, míg a magyar gyümölcs és zöldség vagonszámra rothad idebent, míg nem szervezünk olyan kereskedelmi hálózatot, mely megnyitja mezőgazdaságunk termelvényei előtt az utat a belföldi és a külföldi piacoz. A *birtokpolitikának tehát az agrárpolitikai intézkedések egészséges sorozatával kell kiegyensúlyozni*. S maga ez sem elég. Józan mezőgazdasági politika, az iparnak tervszerű fejlesztése is szükséges ahhoz, hogy a munkanélküliek százezrei munkához, megélhetéshez jussanak. Közgazdasági életünk kívánatos irányba való fejlődésének legnehezebben leküzdhető akadálya azonban ma a tőkehiány.

Ezelőtt száz esztendővel a legnagyobb magyar, kinek a múlt évben sok jubileumi órát szenteltünk, nagy művének címéül ezt a szót választotta: *Hitel*.

A történelem megismétli önmagát. Fejlődő korszakokat a visszaesés követi. A visszaesés forrása kell hogy legyen egy új renaissance-nak. Magyarország gazdasági renaissance-ja is egy hatalmas, fáradtságos munkateljesítményt kíván, amelynek első és legfontosabb feltétele elegendő tőke: hitel.